

«Rør æiller verket som laga låten, ...»

Tanker om spilledåser, annerledeshet og menneskesyn

Av Inge Eidsvåg. Forfatter og lektor ved Nansenskolen på Lillehammer.

Innledning

Alf Prøysen (1914 – 1970), husmannsgutten og sveitseren fra Ringsaker, som ble en av Norges aller største diktere, visste mye om det å være annerledes. Han visste det, fordi han hadde erfart det. Som sosialt bevisst kunstner i et klassedelt bygdesamfunn kjente han seg annerledes, var annerledes ble oppfattet som annerledes. Og bedre enn de fleste var han i stand til å beskrive det, nært og gjenkjennelig. Vi har møtt dem i radioen, på plater, i bøker: Lillebror, Grisekokken, Jørgen Hattemaker, Gunvor Smikkstugun eller Teskjekjerringa. Vi leser, vi lytter, de kommer mot oss og blir som et spill for oss – også i dag. Vi innser vår egen annerledeshet, innrømmer at heller ikke vi strekker til, oppdager at «æille har et syskenbån på Gjøvik», som er så mye flinkere, klokere, sprekere og lever lenger enn oss. Alf Prøysens dikterblikk er alltid vendt mot den svake og utsatte, alltid solidarisk med den hjelpeløse, den umodne – om det så er en eneste liten eplekart vi snakker om.

Sang: *Eplekart* (lakkplate fra 1946, skrevet på sobert riksmål, året etter at Prøysen hadde debutert som forfatter med samlingen *Dørstokken heme.*)

Vi skal komme tilbake til Alf Prøysen mot slutten av foredraget.

Har det noe å si hva vi tenker om mennesket?

Har det noe å si hvordan vi tenker om mennesker? Er ikke det avgjørende hva vi *gjør*? Er ikke det å spørre etter «menneskesyn» en lettvtint måte å slippe unna de praktiske utfordringene på? En finere form for handlingsvegring? «Vi kom til gjestfrie folk,» sa fanten, «vi hadde så nær fått mat.» Er ikke foredrag som dette bare en akademisk, for ikke å si anemisk pliktøvelse, før man kommer i gang med det egentlige? Det viktige?

For å besvare spørsmålet, la meg ta en omvei. Tirsdag den 9.mai 1934 står Bondepartiets representant Erling Bjørnson (sønn av dikteren) på Stortingets talerstol og legger fram forslaget fra en *enstemmig* justiskomite om en ny steriliseringslov. Bjørnson sier bl.a.:

Det gjelder derfor mer enne nogen sinne at den arbeidsdyktige stamme ved rasehygiene blir så kraftig som mulig, så den kan overkomme kravene uten å miste sitt livsmot. Det er med dette syn på fremtiden at Tyskland har gått til tvangssterilisering av degenererte mennesker. På den ene side går våre bestrebelsler ut på å sikre en kraftig, avlsdyktig og ydende stamme, på den annen side å befri den for snyltedyrr og ukrutt. Bare ugresset koster landet mange millioner kroner om året.

Inge Eidsvåg. Forfatter og lektor ved Nansenskolen på Lillehammer.

I forarbeidene til loven var taterne blitt omtalt slik:

De hører til et undermåls folkeferd som stadig rekrutteres fra samfunnets bunnfall. Intellektuelt sett står de norske omstreifere i klasse med negre, indianere og meksikanere. Sosialt og psykologisk er de å sette i klasse med vaneforbrytere.

Om de utviklingshemmede het det at de var «laverestående organismer som i rasehygienens navn burde tvangssteriliseres».

En eneste representant griper ordet, ingeniør Gjert Edvard Bonde, vararepresentant for Samfundspartiet. I tre innlegg raser han mot den nye loven, kaller den «et av de farligste lovforslag som har sett dagens lys her i landet». Han sier at denne loven vil «dømme individet for det som vi selv gjennom våre samfunnsforhold har ansvaret for».

Under avstemningen vedtar Odelstinget loven – mot en stemme: Gjert Edvard Bonde. Det var ikke onde mennesker som vedtok steriliseringsloven. De aller fleste i denne forsamling ville antakelig ha stemt for loven om vi hadde sittet i Stortinget den 9. mai 1934. Det var *menneskesynet* som gjorde det mulig.

Året etter begynte steriliseringen av taterne. Forsker Joar Tranøy har regnet ut at minst 500 tater ble tvangssterilisert på rasemessig grunnlag.

Den 26. mars 1964 ble Katrin Karlsen hentet fra Svanviken Arbeidskoloni og uten samtykke sterilisert på Fylkessykehuset i Molde. Hun var 26 år gammel. Hun var antakelig den siste av de 500 som ble offer for denne loven.

Det var et spesielt *menneskesyn* som gjorde det mulig å vedta steriliseringsloven. Et menneskesyn der bl.a. taterne var satt utenfor det moralske fellesskap. De var ikke som oss. De var ikke fullverdige mennesker.

Det var et spesielt *menneskesyn* som i århundrer satte psykisk utviklingshemmede og sinnslidende utenfor det moralske fellesskap, og som så sent som på 1950–60-tallet gjorde det mulig å bruke disse gruppene som forsøksobjekter for å finne ut noe om atomstrålingens virkninger på kroppen. Tidligere stadsfysikus Fredrik Mellbye sa dette til Dagbladet den 28.04.98:

Sykehusene Gaustad, Rikshospitalet og Ullevål var involvert i stråleforskning på levende mennesker i 50- og 60-åra. Folk ble brukt som forskningsobjekter for å utrede strålingens virkninger på menneskekroppen. Jeg regner med at det i sykehusarkivenes pasientjournaler fremdeles finnes bevis for at disse forsøkene har funnet sted.

Det var et spesielt *menneskesyn* som satte jødene utenfor det moralske fellesskap, og som gjorde det mulig å drepe 6 millioner i gasskamrene. Det var to bilder som gikk igjen i nazistenes tenkning om jødene, sigøynerne, de psykisk utviklingshemmete og de homofile. Det var bildene av *hagebruk* og *legekunst*. Liksom hagen må holdes fri for ugress og snyltevekster, slik må noen påta seg ansvaret for å holde menneskehagen vakker og velpleid. Da må man luke og sprøyte, omplante og brenne for at de sunne og friske plantene skal få livsrom og livsmuligheter. Det er slående hvordan normalitet, helse og hygiene knyttes sammen for å begrunne utryddelsen av de andre. Hitlers retorikk var ladet med ord som sykdom, infeksjon, skadedyr, forråtnelse, farsott, syfilis, pest, basiller, bakterier. «Oppdagelsen av det jødiske viruset,» sa han til Himmler i 1942, «er en av de største revolusjoner som har skjedd i verden. Den strid vi fører i dag er av samme type som den Pasteur og Koch førte i det forrige århundre. ... Vi kommer bare til å gjenvinne helsen gjennom å likvidere jøden.» (Norman Cohn: *Warrant for Genocide*, London, 1967.) De som iverksatte Hitlers vilje omtalte jødeutryddelsene som «Gesundung» (helbredelse) og «Selbstreinigung» (selvrensning).

La oss ikke et øyeblikk forledes til å tro at det var dumme og dårlig utdannede mennesker som begikk disse forbrytelsene. Av de 15 menn

fra de ulike departementene i regjeringen, som kl. 12.00 den 20. januar 1942 møttes i den store villaen ved den idylliske innsjøen Wannsee utenfor Berlin, for å vedta den administrative beslutning om å utrydde Europas 11 millioner jøder, av disse hadde halvparten doktorgrad. De fleste innenfor jus.

Jødeutryddelsenes tenkemåte hvilte på to forutsetninger: Ikke *alle* mennesker har fulle menneskelige rettigheter og kan regnes med i det moralske fellesskap. Denne tenkemåten har vært det vanlige opp gjennom historien, enten det har vært barn, slaver, jøder, fargede, muslimer, kvinner, utviklingshemmede, flyktninger. Det var denne tenkemåten som skulle brytes i 1948, da FN (med 8 avholdende stemmer) vedtok *Verdenserklæringen om menneskerettighetene*. Dette dokumentet, med sine 30 artikler, er ett av de viktigste skriftlige aktstykker i hele menneskehetens historie. For første gang fikk verdenssamfunnet en grunnlov som skulle gjelde mellom menneskene og mellom borgerne og staten. Den skulle gjelde *alle* mennesker i *alle* land.

Alle mennesker er født frie og med samme menneskeverd og menneskerettigheter. De er utstyrt med fornuft og samvittighet og bør handle mot hverandre i brorskapets ånd. (§1)

Den andre forutsetningen for systematiske overgrep er vanskeligere å få tak på, men kanskje også mer relevant for oss i dag. For å forklare den, vil jeg støtte meg til filosofen Hans Skjervheim (1926–99). Han snakket om «det instrumentalistiske mistaket», som betyr at vi overser det kantianske skillet mellom *pragmatiske* og *praktiske* handlinger. *Pragmatiske* handlinger er handlinger der vi har et mål, lager oss økonomiske og tekniske kalkyler og deretter

Heidi Marie Vestrheim og Stig Sandbakk bidrog med kulturelle innslag.

retningslinjer for hvordan vi kan nå målet. Hvis jeg vil kjøpe bil, må jeg først ta førerprøven. Hvis jeg vil lage omelett, må jeg knuse egg.

Praktiske handlinger styres derimot av allmenngyldige normer. Vi skal handle ut fra prinsipp som også alle andre skal kunne handle ut fra – og vi spør om handlingene er rette eller gale. Vi steller det vesle barnet ut fra hva vi mener er rett barnestell, ikke ut fra en kjølig kalkyle om hvilket stell det er som gir den mest vellykkete karrieren. Vi pleier gamle og syke ut fra hva vi føler er rett, ikke ut fra hva som vil gi størst arv eller mest takknemlighet.

Som Kant mener Skjervheim at det bare er i forhold til *ting* at det er mulig å handle ensidig teknisk eller pragmatisk. Hvis vi bruker psykisk utviklingshemmede og sinnslidende til strålingseksperimenter, ja så bruker vi mennesker som ting. (Og Kant formante oss om at vi aldri skal bruke andre mennesker bare som midler.) Vi kan ikke universalisere våre forsøk, for vi ville ikke selv ønske å bli utsatt for de samme forsøkene. Det var dette Skjervheim kalte «det instrumentalistiske mistaket.»

Fem påstander om menneskebilde

Mennesket er det eneste vesen som kan lage seg speil og som kan fortelle om hva det ser i det speilet. Så lenge vi har vært til har vi speilet oss, både i glass og i andre menneskers øyne – og undret oss over: Hvem er jeg? Hva er et menneske? «Kjenn deg selv» var innskriften som var hugget i stein på Apollon-tempelet i Delfi. Ødipus ropte: «Jeg må finne ut hvem jeg er og hvor jeg kommer fra!» Salmisten i Det gamle testamente står under stjernene og undrer seg:

Når jeg ser din himmel, dine fingres gjerning, månen og stjernene som du har gjort. Hva er da et menneske, at du kommer ham ihu, og et menneskebarn, at du ser til ham. Og du gjorde ham lite ringere enn Gud, og med ære og herlighet kronet du ham.

Hva gjør mennesket til menneske? Er det redskapene, fornuften eller latteren? Vi har splittet oss opp i kropp og sjel, følelser og fornuft, det jordiske og det himmelske, arv og miljø. Hvis arven alene er bestemmende for hvem vi er, er vi hjelpeløst bundet til en natur vi ikke kan komme fri fra. Hvis miljøet er det viktigste, blir menneskets frihet også begrenset: Forbryteren kan ikke dømmes, fordi han er et produkt av sitt oppvekstmiljø. Er vi fundamentalt annerledes i dag enn vi var i middelalderen? Er det slik Karl Marx sa at «Det er ikke menneskenes bevissthet som bestemmer deres liv, men omvendt – deres samfunnsmessige liv som bestemmer deres bevissthet.» Eller er Sigrid Undsets ord sannere? «*Thi sed og skikk forandres meget alt som tiderne lider, og menneskene tenker annerledes om mange ting, men menneskenes hjerter forandres ingenlunde i alle dager.*»

Fram av dette vokser for meg et menneskebilde, der vi er noe mer enn modellervoks i sam-

funnets hender; noe mer enn en sosial karaktermaske, skapt av andres forventninger; noe mer enn et redskapslagende dyr styrt av drifter; noe mer enn et sandansikt i strandkanten, alltid truet med å bli skyllet vekk av kulturens og samfunnets bølger. Mennesket er historie og kropp og sjel og tanker og følelser – og stadig nye muligheter. Mitt menneskebilde summerer seg opp i fem påstander – og en ubegripelighet:

- 1) *Begrepet menneske omfatter alle mennesker.*
Ingen kan frakjenne andre navnet menneske. Når vi snakker om «menneskeheten», snakker vi om et fellesskap der ingen er utelukket. Absolutt ingen.
- 2) Begrepet menneske peker på noe *unikt og uerstattelig*. Hver enkelt har et ansikt, et navn, en historie – og kan aldri erstattes av noen annen. Når et menneske dør, går en verden under. «Det enestående ved meg er det faktum at ingen kan stilles til ansvar i mitt sted,» sier den fransk-litauiske filosofen Emmanuel Levinas (1906–95), også kalt «ansiktets filosof».
- 3) Samtidig som vi er forskjellige og unike – er vi også like. Vi er alle forent i «lengselen etter hendenes innside», for å sitere Agnar Mykle. I de andres blikk kan jeg se meg selv. Aldri kjenner jeg min egen hud så sterkt som når jeg rører ved en annens. Eller som Tarjei Vesaas skriver: «... når ein fingertupp langs ein arm er som springande bruer av gull». («Ordene», fra *Bro eller stengsel*, 1964.) *Terentius: «Jeg er et menneske, og intet menneskelig er meg fremmed.»*
- 4) *Menneskeverdet er knyttet til en eneste ting: det å være menneske.* Ikke til alder, kjønn, hudfarge, inntekt eller prestasjoner. (Jfr. Martin Schancke, EM-runden i Finland, 13. juli 1997.)

5) Mennesket blir til i *fellesskapet*, formes av fellesskapet, er avhengig av å leve i et fellesskap. Den danske teologen og filosofen Knud Ejlert Løgstrup (1905–81) forankret hele sin tenkning i at livet er gitt oss som gave. Ikke et eneste hjerteslag har vi selv bevirket. Og livene våre er vevd inn i hverandre. Ikke noe menneske lever bare for seg selv. Vi er hverandres skjebne, og har aldri med et annet menneske å gjøre uten at vi holder noe av dets liv i våre hender. Det kan være svært lite, men «det kan også være forfærdende meget, så det simpelthen står til den enkelte om den andens liv skal lykkes eller ej.»

Forestillingen om det fullstendig uavhengige individ er en illusjon. Vi er hele livet avhengige av andre og andres omsorg. De første årene kunne vi ikke leve uten et nært og forpliktende fellesskap. Det gir oss klær og mat, språk og beskyttelse, oppdragelse. De siste årene trenger de fleste av oss hjelp og støtte, medisiner og myke puter. Og årene mellom, når vi tror oss frie og selvstendige? Da er vi også avhengige av familien, vennene, naboene, kollegene, butikkpersonalet. Vi blir til i fellesskapet, formes av fellesskapet, knyttes til fellesskapet. Fellesskapet er det speil vi kan se oss selv i. Vi er slik laget at vi blir syke av ensomhet og isolasjon. For noen går livet i stykker. Det fullstendig uavhengige mennesket er derfor ikke fritt, men hjelpeløst. Og dess svakere vi er, dess mer hjelpeløse er vi utenfor fellesskapet.

I dag opplever vi en ekstrem opptatthet av individet og de individuelle valg. «Selvbestemmelse» og «selvrealisering» er på alles lepper. Mens reklamen ennå på 1960/70-tallet kunne spille på at vi var en i en stor masse («9 av 10

filmstjerner bruker Lux.» Eller: «Det er 15 millioner Remington-eiere i verden. Følg deres eksempel.» – så er vi i dag på jakt etter det unike produktet som er tilpasset *mine* behov: «Hvorfor jeg bruker dette bindet? Fordi jeg fortjener det.» Eller: «Vær solidarisk med deg selv.»

«Tenk på deg selv som en vare som skal selges i et marked,» sa Line Lybo Uppard i det nystartede konsulentfirmaet Flying Pigs i Oslo i et intervju med Aftenposten.¹ De kurser folk i å bygge seg selv som merkevare. Det «handler om å framheve det som er unikt, troverdig og attraktivt ved deg,» sier konsulenten. Det kan høres kynisk ut, innrømmer hun, men det er nødvendig for å vinne kampen om oppmerksomhet i et tøft marked.

Jeg vil *ikke* at vi skal tenke på oss selv som en vare i et marked. Jeg vil at vi skal huske at vi blir mennesker i et menneskelig fellesskap. Det mest løgnaktige uttrykk jeg kjenner er «The Selfmade Man». Som om noe menneske kan skape seg selv, forme seg selv, opprettholde seg selv? Selvsjakt og selvtilstrekkelig. Den svenske dikteren Kerstin Ekman formulerer en sannere innsikt, når hun i romanen *Springkilden* (1978) skriver:

Vi låner alt av hverandre. Alt. Vi låner ild for å få lys og varme. Allerede den første natt et nytt sted løper vi med bare ben mellom husene, bare med et sjal om skuldrene og låner av hverandre. Vi må låne vann når brønnene tørres ut. Innerst i meg er det kraftige kilder. Men jeg kan bare vekke dem til live ved å låne. Du må først væte den uttørrede jord. Så finner vannet vei opp for å møte vann. Vi har allting selv. Men vi låner det av hverandre. Vi kom hit ned for å leve våre liv sammen med andre.

Fellesskapet åpner et rom der mennesker møtes ansikt til ansikt. Bånd knyttes. Vi er ikke alene og vektløse, men finner tyngde i samværets ordløse forpliktelser. Vi møter andre – og finner oss selv. De andre blir et speil, deres blikk blir også mitt eget. For «no eye can see itself». Eller som Levinas et sted skriver: «I den andres blikk legger vi ikke merke til øyefargen, men til uttrykket.»

Sammen kan vi greie det vi ikke makter hver for oss. Det må to til for å bruke ei vippehuske, mange for å spille fotball.

Vi lærer å ta hensyn. Egne ønsker må krympes eller utsettes, fordi andre behøver det mer. Vi albuer oss ikke fram, men stiller oss i kø, venter på tur. Og fordi jeg er sårbar og trenger hjelp, kjenner jeg hvordan andre i samme situasjon har det. Den svenske skuespilleren og forfatteren Tage Danielsson (1928–85) sa det en gang slik:

En droppe droppad i livsens elv, har ingen kraft till att flyta själv.

Det ställs ett krav på varende droppe: hjälp att holda dom andra oppe.

På samme måte som fellesskapet er forutsetningen for våre liv, slik kan noen fellesskap også forkrøple og ødelegge mennesker. De mest grusomme forbrytelser er blitt begått av hensyn til «det harmoniske fellesskap». Nazistenes «folkefellesskap» og Stalins «fellesskap av bønder og arbeidere» har stått for noen av de verste overgrepene. I deres fellesskap var «frihet» friheten til å si ja til makthaverne – eller dø. Men virkelig frihet er alltid frihet til å si *nei*, til å være annerledes, til å protestere.

Vår utfordring i dag er å finne en balanse mellom den selvtilstrekkelige individualismen og det knugende fellesskap.

¹ Aftenposten, 20.06.03.

Fasitsvaret på hva mennesket er, finnes ikke. Når vi tror vi har fanget det, er det alltid en restfaktor av ubegripelighet igjen. Her tenker jeg på dikteren Rolf Jacobsen og hans lange og nære samliv med sin kjære livsledsager Petra. Etter hennes død i 1983 skrev Rolf Jacobsen sin siste diktsamling – *Nattåpent*. Det ble en bestselger, med noen av de fineste kjærlighets- og dødsdikt i norsk litteratur. Alle skrevet til henne, hans livs kjæreste. Et av diktene er slik:

*Kjente jeg deg
egentlig. Noe
du aldri fikk sagt eller
vi lot ligge. Halvtente tanker.
En skygge
som strøk over ansiktet.
Noe i øynene. Nei
jeg vil ikke tro det.
Men det kommer igjen.
Natten har ingen lyd,
bare rare tanker. Ord
som stiger opp av søvnen:
Kjente jeg deg?*

Dette «Kjente jeg deg?» er det som gjør at vi vil fortsette å undre oss over hva mennesket er så lenge mennesker fins til.

Kampen for de funksjonshemmede er samtidig kampen for et mer menneskelig samfunn.

Hvorfor?

1) *Et samfunn der økonomisk produktivitet og funksjonsdyktighet er den eneste målestokken for hva som er verdifullt, vil snart bli et umenneskelig samfunn. Ja, verre enn det. I professor Harald Ofstad klassiske analyse av nazismens normer og vurderinger (Vår forakt for svakhet, 1971) skriver han klokt i innledningen:*

Heidi Svaem og Chris Alexander Henriksen.

Holder vi nazismen opp for oss som et speil, ser vi våre egne trekk – forstørret, men av den grunn også så avslørende. Antisemittismen er ikke det essensielle i nazismen. Det essensielle er læren om at den sterke skal herske over den svake, og at den svake er foraktelig fordi han lar seg beherske. [...] Men vi tror oss fri for nazisme fordi vi føler avsky for gasskamrene. Vi glemmer at de var sluttproduktet av en livsinnstilling som hadde som mål å bekjempe det «mindreverdige» og beskytte det «sunde og livskraftige».

Forakten for svakhet var altså kjernen i nazismen.

Et samfunn for bare de effektive og velfungerende vil bli et samfunn som mer og mer ligner på det samfunnet nazistene forsøkte å skape. Og når kravene til funksjonsdyktighet skjerpes, risikerer vi selv en dag å tilhøre den gruppen som defineres ut, som blir en belastning for flokken som krever enda mer effektivitet. Hvor humant et samfunn er, måles alltid ut fra hvordan dette samfunnet tar vare på sine aller svakeste.

2) Menneskelighet må øves. Vår ømhet må brukes, vår medfølelse må prøves, vår solidaritet må vekkes. 13 år gamle Maria Heichelmann fra Danmark har formulert dette på sitt vis:

Hva lever vi for?

Vi lever for andre.

Hva lever de andre for?

De lever for

at vi skal have noget

at leve for.

3) Den menneskelige variasjon er en rikdom. En blomstereng med bare en type blomster er en sårbar og skremmende eng. Mangfoldet er økologiens alfa og omega. Det er også et av de viktigste kjennetegn ved det gode samfunn. Et regnbuesamfunn er et samfunn som ser på forskjellighet som en berikelse – ikke som en belastning.

Avslutning

For å arbeide med mennesker og ta vare på mennesker, må vi være glad i mennesker. Men kjærlighet kan aldri festes til paragrafer eller pålegges gjennom rundskriv. Kjærlighet, liksom religiøs tro, kan aldri tvinges fram. Den må vokse innenfra, som en kilde en ikke vet hvor har sitt oppkomme. Men den er viktigere enn alt annet.

Selv når vi har opplevd de største skuffelser i kjærligheten, søker vi den igjen. Hvorfor? Fordi vi ikke kan leve uten. Hungeren etter kjærlighet, å gi og få, er den dypeste grunn i oss. «Om jeg har profetisk gave, kjenner alle hemmeligheter og eier all kunnskap, om jeg har all tro så jeg kan flytte fjell, men ikke har kjærlighet, da er jeg intet. [...] Så blir de stående disse tre: Tro,

håp og kjærlighet. Men størst blant dem er kjærligheten,» sier Paulus (1.Kor.,13 kap.)

Du kan male en husvegg, grave ei grøft eller føre et regnskap uten å være glad i mennesker. Men skal du arbeide med mennesker, *må* du være glad i mennesker. Er du ikke det, skal du finne et annet yrke.

Jeg tror kjærligheten er kommet inn i verden for at vi skal kunne se hverandre slik vi *egentlig* er når vi er vakrest, når vi er elsket av noen. «Hva ser hun egentlig i ham?» spør vi når vi ikke forstår hvorfor to er blitt kjærester. Da glemmer vi at vi er annerledes når vi står i lyset fra noen som er glad i oss, enn når vi lever i skyggen av kulde og likegyldighet. En annens kjærlighet gjør oss på uforklarlig måte større enn det bildet verden har dannet seg av oss, den forøker vår egentynge.

I kjærligheten ligger en formende kraft. Et afrikansk ordtak sier: «Det du tror om meg, slik du er mot meg, hvordan du ser på meg, hva du gjør mot meg, hvordan du lytter på meg – slik blir jeg.» Vi skaper hverandre i forventningenes bilder. Kjærligheten har slik skapermakt – og gjenskerpermak.

En svensk dikter, Hjalmar Söderberg (1869–1941), skrev i 1905 romanen *Dr. Glas*. Doktor Glas er tilskuer til livet, en innadvendt drømmer. Han lengter etter kjærlighet, men mangler kraft til å virkeliggjøre den. Lengselen er stenket med et frostbitt vemod og en forbitret resignasjon. «Ingening förringar och drar ned en människa så, som medvetandet att icke vara älskad,» sier han. Senere i romanen uttrykker han det enda sterkere, i noe som ligner et anrop: «Man vill bli älskad, i brist därpå beundrad, i brist därpå fruktad, i brist därpå avskydd och föraktad. Man vill inngiva människorna någon slags känsla. Själen ryser för tomrummet och vill kontakt til vad pris som helst.»

Avslutning

Vi begynte dette foredraget med Alf Prøysen. Han var stor, men han trådte varsomt. Han respekterte alltid det den danske filosofen og teologen Knud E. Løgstrup kalte menneskenes «urørlighetssone». I diktet «Spelldåsen» forteller Alf Prøysen hva denne urørlighetssonen handler om.

Erik Bye:

*Det gikk en kjempe igjennom landet
og hæin var ydmyk og hæin var stor.
Hæin trådte varsomt på væg og vidde
og hæin for itte med store ord
og itte veit je,
men jamen trur je –
at hæin var redd for å setta spor.*

*Men spora sto der og spora står der,
og i dom blømer en sammardag.
I æille lier, på æille stier,
der kæin du kjinne hans andedrag
og itte veit je,
men jamen trur je –
vi vart et varmere folkeslag.*

*Hæin gjorde slitern mer rak i ryggen,
hæin tente lys over gråbeinskveld.
Hæin sang for æille, men helst for unga,
og dom veit best at'n Alf var tel
og itte veit je,
men jamen trur je –
om hæin er borte så lever'n lell.*